

Elżbieta Karska

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Polska

e.karska@uksw.edu.pl

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5263-9127>

Vita Czepek

Uniwersytet Warszawski, Polska

v.czepek@wpia.uw.edu.pl

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9372-1784>

Prawa korporacji transnarodowych w świetle międzynarodowego prawa humanitarnego

The Rights of Transnational Corporations under International Humanitarian Law

Abstract: For several decades, transnational (multinational) corporations have been considered significant actors in international relations. It is also an undeniable fact that transnational corporations are economically stronger than many states. They are also increasingly present in situations of armed conflict. On one hand, companies operating in unstable environments are exposed to the violence and consequences of armed conflicts. On the other hand, some of their actions during armed conflicts may lead to violations, particularly of international human rights law. In this paper, however, the authors would like to focus more on the status of the protection of transnational corporations under international humanitarian law. It is possible to put forward the thesis that transnational corporations, having met certain requirements, can enjoy protection under international humanitarian law. Verification of this research thesis requires analysis of issues such as the relationship between international human rights law and international humanitarian law. It also requires the analysis of the legal basis on which the rights of transnational corporations may be founded and their scope.

Keywords: armed conflicts, international humanitarian law, transnational corporations

Słowa kluczowe: konflikty zbrojne, międzynarodowe prawo humanitarne, korporacje transnarodowe

Wprowadzenie

Od kilku dziesięcioleci korporacje transnarodowe (przedsiębiorstwa wielonarodowe) są zaliczane do jednych z najbardziej znaczących podmiotów stosunków mię-

dzynarodowych. Niezaprzecalnym faktem jest także to, że korporacje transnarodowe pod względem ekonomicznym są silniejsze od gospodarek wielu państw. Są one również coraz częściej obecne w sytuacjach konfliktów zbrojnych. Z jednej strony spółki działające w niestabilnych środowiskach mogą być narażone na przemoc i konsekwencje konfliktów zbrojnych, z drugiej – niektóre z ich działań w konflikcie zbrojnym prowadzą do naruszenia prawa, w szczególności międzynarodowego prawa praw człowieka. Rzeczywiście, naruszenia te często mają charakter bardzo poważny i mogą dotyczyć m.in. prawa do życia, zakazu pracy przymusowej, eksploatacji ziemi tubylców bez ich zgody. Nie dziwi zatem, iż w większości przypadków dyskusje naukowe dotyczą tego drugiego problemu, czyli odpowiedzialności korporacji transnarodowych.

W niniejszych badaniach autorki w większym stopniu chciałyby się skupić na statusie i ochronie korporacji transnarodowych w świetle przepisów międzynarodowego prawa humanitarnego. Ostatnie lata pokazują, jak bardzo negatywnie konflikty zbrojne mogą wpływać na sytuację przedsiębiorstw. Najbardziej dotkliwą w skutkach zarówno dla przedsiębiorstw, jak i dla całej gospodarki światowej jest agresja Rosji wobec Ukrainy. Dla przykładu, w kwietniu 2023 r. straty wynikające z uszkodzeń infrastruktury i aktywów przedsiębiorstw szacowano odpowiednio na 36,2 mld USD i 11,4 mld USD¹.

Celem badań nie będzie ocena wpływu konfliktu zbrojnego na warunki funkcjonowania przedsiębiorstw pod względem ekonomicznym, a skupienie się na prawach tych przedsiębiorstw, które gwarantuje im prawo humanitarne. Na tym tle można postawić tezę, że korporacje transnarodowe, po spełnieniu określonych wymogów, mogą korzystać z ochrony w świetle międzynarodowego prawa humanitarnego. Zweryfikowanie tego założenia badawczego wymaga analizy takich zagadnień, jak relacja prawa międzynarodowego praw człowieka i międzynarodowego prawa humanitarnego, w czym bardzo pomocna okazała się metoda komparatystyczna. Przeprowadzenie tych badań wymaga też analizy podstaw prawnych, z których mogą wynikać prawa dla korporacji transnarodowych oraz ich zakres. Zastosowanie znalazła tu zatem metoda dogmatyczno-prawna.

1. Korporacje transnarodowe, konflikty zbrojne i międzynarodowe prawo humanitarne

Na potrzeby badań należy wykorzystać szeroką definicję korporacji transnarodowych przyjętą w Wytycznych OECD dla przedsiębiorstw wielonarodowych dotyczą-

1 Zob. В. Голомб, В. Оглобліна, Підприємницька діяльність в Україні під час війни: особливості та проблеми, „Інфраструктура Ринку” 2023, Випуск 72, s. 66–71; E. Kuźelewska, A. Piekutowska, Economic Refugees: An Analysis of the Phenomenon in the Context of the EU Migration Crisis, (w:) E. Kuźelewska, A. Weatherburn, D. Kloza (red.), Irregular Migration as a Challenge for Democracy, „Intersentia” 2018, s. 125–137.

cych odpowiedzialnego prowadzenia działalności biznesowej. W świetle Wytycznych przez korporacje transnarodowe należy rozumieć „spółki lub inne podmioty mające siedzibę w więcej niż jednym kraju i powiązane ze sobą w sposób umożliwiający im koordynację działań. Chociaż jedna lub więcej jednostek może mieć istotny wpływ na działanie innych, stopień autonomii poszczególnych jednostek w obrębie przedsiębiorstwa może być różny dla różnych przedsiębiorstw wielonarodowych. Mogą one stanowić własność prywatną, państwową lub mieszaną²”.

Warto zaznaczyć, że pozycja korporacji transnarodowych w świetle międzynarodowego prawa humanitarnego będzie się różniła od tej w świetle międzynarodowego prawa praw człowieka³. Jak już zauważono we wcześniejszych badaniach: „W kontekście rozważań o korporacjach transnarodowych i ich pozycji w ramach międzynarodowych zobowiązań w dziedzinie praw człowieka tradycyjnie postrzega się te podmioty jako naruszające prawa człowieka, a w konsekwencji podmioty zobowiązane. Są jednak i takie sytuacje prawne, w których osoba prawna, w tym także korporacja, sama potrzebuje ochrony⁴”. Oznacza to, że w normatywnej koncepcji ochrony praw człowieka opartej na pięcioelementowej konstrukcji, a mianowicie godności jako fundamencie oraz podmiocie uprawnionym, zobowiązanym, treści zobowiązania, a także roszczeniu, korporacje transnarodowe mogą występować zarówno w postaci podmiotu zobowiązanego, jak i podmiotu chronionego. Obecnie w doktrynie prawa międzynarodowego raczej nie ma wątpliwości, że korporacje transnarodowe jako osoby prawne są chronione w świetle prawa międzynarodowego praw człowieka. Przysługują im m.in. takie prawa, jak prawo do rzetelnego procesu sądowego, wolność wypowiedzi czy ochrona własności. Co więcej, w przypadku naruszenia tych praw korporacje są uprawnione do składania skarg do organów międzynarodowych. Najbardziej znaną w tym zakresie jest praktyka Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, który już od dziesięcioleci zajmuje się skargami osób prawnych⁵.

2 OECD Guidelines for Multinational Enterprises on Responsible Business Conduct, OECD Publishing, Paris 2023; zob. także: K. Karski, Korporacje transnarodowe, (w:) B. Hołyst, R. Hauser (red.), Wielka encyklopedia prawa, t. IV: J. Symonides, D. Pyć (red.), Międzynarodowe prawo publiczne, Warszawa 2014, s. 203–204. Na temat relacji między międzynarodowym prawem humanitarnym a prawem międzynarodowym praw człowieka zob. np. K. Orzeszyna, M. Skwarzyński, R. Tabaszewski, International Human Rights Law, Warszawa 2023, s. 263–276.

3 A. Mężykowska, Prawa i odpowiedzialność korporacji transnarodowych w świetle międzynarodowego prawa praw człowieka, (w:) J. Menkes, T. Gardocka (red.), Korporacje transnarodowe: Jeden temat, różne spojrzenia, Warszawa 2010, s. 233–249.

4 E. Karska, Prawa człowieka wobec biznesu i korporacji transnarodowych – wzajemne relacje a nowe tendencje w świetle prawa międzynarodowego, (w:) A. Kozłowski (red.), Rządy prawa jako wartość uniwersalna. Księga jubileuszowa Profesora Krzysztofa Wójtowicza, Wrocław 2022, s. 340.

5 K. Karski, B. Ziemblicki, Commercial Companies as Applicants before the European Court of Human Rights, „International Community Law Review” 2021, vol. 23, nr 5, s. 503–525.

Warto jednak pamiętać, że przysługujące osobom fizycznym i prawnym prawa wynikają z umów międzynarodowych zawieranych przez państwa⁶. Same korporacje transnarodowe nie są stronami takich umów, które gwarantowałyby im określone prawa lub nakładały na nie pewne obowiązki w zakresie ochrony praw człowieka⁷. Raczej mało prawdopodobne jest, aby ta sytuacja się zmieniła. Do tej pory działania podejmowane w ramach Międzynarodowej Organizacji Pracy, Rady Europy, Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie czy Rady Praw Człowieka ONZ skutkowały jedynie przyjęciem niewiążących instrumentów prawnych w zakresie odpowiedzialności za naruszenia praw człowieka⁸.

Inaczej sytuacja wygląda w przypadku międzynarodowego prawa humanitarnego. W pewnych okolicznościach międzynarodowe prawo humanitarne będzie wiążące dla personelu prywatnych przedsiębiorstw, tak jak jest wiążące dla państw, zorganizowanych grup zbrojnych i żołnierzy. Międzynarodowe prawo humanitarne jest wiążące dla każdego, kogo działalność jest ściśle związana z konfliktem zbrojnym⁹.

Chociaż prawo międzynarodowe praw człowieka i międzynarodowe prawo humanitarne są uzupełniającymi się działami prawa międzynarodowego, które łączy wiele wspólnych podstawowych celów, takich jak ochrona życia, zdrowia i godności, to jednak mają też wiele różnic, o których warto pamiętać w przypadku oceny praw i obowiązków korporacji transnarodowych.

Przede wszystkim należy podkreślić, że międzynarodowe prawo humanitarne jest zbiorem przepisów mających zastosowanie podczas konfliktu zbrojnego i okupacji wojskowej, podczas gdy prawo praw człowieka ma zastosowanie zarówno w czasach pokoju, jak i konfliktu zbrojnego. W tym drugim przypadku prawo praw człowieka nadal powinno być stosowane w celu uzupełnienia i wzmocnienia ochrony przyznanej przez międzynarodowe prawo humanitarne. Niemniej jednak pozostaje ono zbiorem przepisów prawa specjalnie zaprojektowanym do stosowania w czasie

6 Zob. szerzej: J. Czepek, Zobowiązania pozytywne państwa w sferze praw człowieka pierwszej generacji na tle Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, Olsztyn 2014, s. 30–50.

7 Przykładem umowy międzynarodowej regulującej sytuację korporacji transnarodowych jest Konwencja o korporacjach transnarodowych z dnia 6 marca 1998 r., zawarta w ramach Wspólnoty Niepodległych Państw.

8 Zob. M. Tignino, Corporate human rights due diligence and liability in armed conflicts: The role of the ILC Draft Principles on the protection of the environment and the Draft Treaty on business and human rights: Questions of International Law (July 31, 2021), <https://ssrn.com/abstract=4083780> (31.03.2023); O. Blažo, M. Patakyová, International Responsibility of Business for Violation of Human Rights – Customers Perspective, „Białostockie Studia Prawnicze” 2019, z. 24, nr 2, s. 101–120.

9 J. Kolieb, F. Kurnadi, Doing Responsible Business in Armed Conflicts: Risks, Rights and Responsibilities (June 15, 2020), Australian Red Cross and RMIT University, s. 7, <https://www.redcross.org.au/globalassets/cms-assets/documents/ihl--no-ihl/doing-responsible-business-in-armed-conflict-final-publication-web.pdf> (31.03.2023).

konfliktu zbrojnego. Co więcej, w przypadkach, w których oba reżimy prawne regulują daną kwestię i występuje konflikt norm, pierwszeństwo ma międzynarodowe prawo humanitarne, a prawa człowieka będą interpretowane zgodnie ze standardami międzynarodowego prawa humanitarnego. Na przykład, podczas działań wojennych prawo do życia żołnierza musi być interpretowane w świetle zasad międzynarodowego prawa humanitarnego, zezwalających na ataki na kombatantów. Ponadto, o ile w pewnych sytuacjach prawo praw człowieka pozwala na derogację określonych praw, o tyle derogacja taka nie jest dozwolona w świetle międzynarodowego prawa humanitarnego¹⁰.

Po drugie, jak już było wcześniej wspomniane, międzynarodowe prawo humanitarne ma zastosowanie podczas konfliktów zbrojnych, czyli zarówno o charakterze międzynarodowym, jak i niemiędzynarodowym. Nie odnosi się jednak do sytuacji wewnętrznych niepokojów i napięć. Te ostatnie są regulowane przepisami z zakresu prawa praw człowieka i prawa krajowego. Wzmianka o podziale na konflikty zbrojne międzynarodowe i niemiędzynarodowe jest istotna, gdyż pierwsza kategoria jest objęta szerokim zakresem zasad traktatowych międzynarodowego prawa humanitarnego, przede wszystkim wynikających z konwencji genewskich z 1949 r. oraz I Protokołu dodatkowego do konwencji genewskich z dnia 12 sierpnia 1949 r., dotyczącego ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych (dalej: PD I)¹¹. Druga jest regulowana przez bardziej ograniczony zestaw zasad traktatowych, do których zalicza się głównie artykuł 3, wspólny dla czterech konwencji genewskich z 1949 r.¹², oraz II Protokół dodatkowy do konwencji genewskich z dnia 12 sierpnia 1949 r., dotyczący ochrony ofiar niemiędzynarodowych konfliktów zbrojnych (dalej: PD II)¹³. W obu przypadkach przepisy prawa pozytywnego mogą być uzupełniane normami prawa zwyczajowego.

2. Ochrona korporacji transnarodowych w świetle międzynarodowego prawa humanitarnego

Jedną z podstawowych zasad międzynarodowego prawa humanitarnego stanowi zasada rozróżnienia, zgodnie z którą zawsze należy dokonywać rozróżnienia między celami wojskowymi a ludnością cywilną. Oznacza to rozróżnienie między kombatantami i legalnymi celami z jednej strony a cywilami oraz mieniem i obiektami cywilnymi z drugiej¹⁴. Warto jeszcze raz podkreślić, że międzynarodowe prawo hu-

10 Q&A: International Humanitarian Law and Business, „International Review of the Red Cross” 2012, vol. 94, nr 887, s. 1126.

11 1125 UNTS 3.

12 75 UNTS 31, 75 UNTS 85, 75 UNTS 135, 75 UNTS 287.

13 1125 UNTS 609.

14 Art. 48 i 52 pkt 2 I Protokołu dodatkowego do konwencji genewskich.

manitarne ma zastosowanie do działań związanych z konfliktem zbrojnym, więc jeśli działania przedsiębiorstwa nie wiążą się z działaniami wojennymi, ale są prywatnymi działaniami gospodarczymi, międzynarodowe prawo humanitarne nie będzie miało do nich zastosowania. W takim przypadku właściwym pozostanie prawo międzynarodowe praw człowieka i prawo krajowe¹⁵. Międzynarodowe prawo humanitarne będzie natomiast wiążące dla każdego, kogo działalność jest ściśle związana z konfliktem zbrojnym¹⁶.

Jedno z najbardziej bezpośrednich zagrożeń dla przedsiębiorstw działających w strefach konfliktu stanowią działania wojskowe mające wpływ na ich pracowników lub aktywa. Międzynarodowe prawo humanitarne surowo zabrania celowych ataków na ludność cywilną i obiekty cywilne¹⁷, a także ataków masowych, tj. ataków, które nie odróżniają celów wojskowych od osób lub obiektów cywilnych¹⁸. Personel przedsiębiorstwa – niezależnie od tego, czy jest to personel lokalny lub zagraniczny, czy też kontrahenci – wykonujący swoje zwykłe czynności biznesowe, jest zasadniczo uważany za osoby cywilne, a zatem korzysta z ochrony przed umyślnymi i masowymi atakami. Niemniej jednak międzynarodowe prawo humanitarne stanowi, że osoby cywilne, które bezpośrednio uczestniczą w działaniach wojennych, tracą ochronę przed atakiem na czas wykonywania tych działań. Nie zawsze jednak łatwo jest określić, co oznacza „bezpośredni udział w działaniach wojennych”. Takiej definicji nie zawierają traktaty z zakresu międzynarodowego prawa humanitarnego. Nie ma też jasnej interpretacji tego pojęcia w praktyce państw czy orzecznictwie międzynarodowym. Pojęcie bezpośredniego udziału w działaniach wojennych powinno się zatem interpretować w dobrej wierze, zgodnie ze zwykłym znaczeniem, jakie należy przypisywać użytym w nim wyrazom w ich kontekście oraz w świetle przedmiotu i celu

15 Q&A: International..., *op. cit.*, s. 1127.

16 Klasycznym już przykładem podmiotów gospodarczych, które mogą wprost uczestniczyć w prowadzeniu działań wojskowych, są prywatne przedsiębiorstwa wojskowe i ochrony (PMSCs) oraz prywatne przedsiębiorstwa wojskowe (PMCs). Na temat takich podmiotów zob. np. Monitoring the phenomenon of mercenaries, mercenary-related activities and the activities of private military and security companies and their impact on human rights, Report of the United Nations Working Group on the use of mercenaries as a means of violating human rights and impeding the exercise of the right of peoples to self-determination (Patricia Arias, Elżbieta Karska, Anton Katz, Saeed Mokbil, Gabor Rona) to the 72nd Session of the United Nations General Assembly. UN Doc. A/72/286 (2017); zob. także: E. Karska, Gaps in International Human Rights and Humanitarian Law in Relation to Accountability Involving Private Military and Security Companies, Polish „Review of International and European Law” 2013, vol. 2, nr 2, s. 61–79; E. Karska, Prywatne przedsiębiorstwa wojskowe i ochrony, (w:) B. Hołyst, R. Hauser (red.), Wielka encyklopedia prawa, t. IV; J. Symonides, D. Pyć (red.), Międzynarodowe prawo publiczne, Warszawa 2014, s. 404–405; E. Karska, K. Karski, Introduction: The Use of Private Military and Security Companies by the United Nations, „International Community Law Review” 2014, vol. 16, nr 4, s. 399–404.

17 Art. 48 I Protokołu dodatkowego, art. 13 II Protokołu dodatkowego.

18 Art. 51 pkt 4–5 I Protokołu dodatkowego.

międzynarodowego prawa humanitarnego¹⁹. Zasady te zastosował MKCK, przyjmując „Wytyczne dotyczące interpretacji pojęcia bezpośredniego udziału w działaniach wojennych” (dalej: Wytyczne MKCK). Co prawda, Wytyczne MKCK, zaliczane do kategorii *soft law*, były krytykowane w doktrynie prawa międzynarodowego²⁰, niemniej jednak, chociażby ze względu na rolę MKCK, nie sposób nie wspomnieć o tym dokumencie. W świetle Wytycznych MKCK pojęcie bezpośredniego udziału w działaniach wojennych zostało zdefiniowane jako konkretne działania podejmowane przez jednostki w ramach prowadzenia działań wojennych między stronami konfliktu zbrojnego. W dalszej ich części podkreślono, że poza zakresem czasowym należy uwzględniać aspekt materialny. Chodzi o trzy przesłanki, które powinny zaistnieć jednocześnie, a mianowicie: 1) osoba musi zaangażować się w działanie, które osiąga pewien próg szkody; 2) musi istnieć bezpośredni związek przyczynowy między działaniem a wyrządzoną szkodą; oraz 3) działanie musi być precyzyjnie zaplanowane, aby bezpośrednio wyrządzić szkodę poprzez wspieranie strony konfliktu albo poprzez działanie na szkodę i principle nnej strony²¹.

Obiekty i aktywa przedsiębiorstw są również chronione przed celowymi i masowymi atakami, chyba że własność firmy jest wykorzystywana do celów wojskowych. W takim przypadku mogą stać się one celem wojskowym, który może zostać legalnie zaatakowany w strefie konfliktu przez jego strony. Na przykład zakłady produkcyjne firmy, wytwarzające broń lub amunicję używaną przez lokalną grupę zbrojną podczas konfliktu, pojazdy przewożące paliwo do strony konfliktu w celu wykorzystania go w operacjach wojskowych, będą stanowiły legalne cele. Aby aktywa przedsiębiorstwa mogły stać się celami wojskowymi, zasoby te muszą być wykorzystywane w sposób, który skutecznie przyczynia się do prowadzenia działań wojskowych²².

W razie wątpliwości w międzynarodowym prawie humanitarnym istnieje domniemanie, zgodnie z którym dobra normalnie przeznaczone do użytku cywilnego, takie jak miejsce kultu religijnego, dom, inne pomieszczenia mieszkalne lub szkoła, nie są używane w celu wniesienia rzeczywistego wkładu do działania wojskowego²³. Można go zastosować do własności korporacji transnarodowych, takich jak fabryki,

19 Art. 31 Konwencji wiedeńskiej o prawie traktatów z dnia 23 maja 1969 r. (1155 UNTS 331).

20 Zob. R. Mignot-Mahdavi, Rethinking direct participation in hostilities and continuous combat function in light of targeting members of terrorist non-State armed groups, „International Review of the Red Cross” 2023, nr 923, s. 1028–1046; W. J. Fenrick, ICRC interpretive guidance on direct participation in hostilities, „Yearbook of International Humanitarian Law” 2009, vol. 12, s. 287–288; Report of the United Nations Special Rapporteur on extrajudicial, summary or arbitrary executions, Philip Alston: Addendum: Study on targeted killings, UN Doc. A/HRC/14/24/Add.6 (2010), par. 65–66.

21 ICRC, Interpretive Guidance on the Notion of Direct Participation in Hostilities under International Humanitarian Law, Nils Melzer (opr.), Geneva, May 2009, s. 16–17, <https://www.refworld.org/docid/4a670dec2.html> (31.03.2023).

22 J. Kolieb, F. Kurnadi, Doing..., *op. cit.*, s. 27–28.

23 Art. 52 pkt 2 I Protokołu dodatkowego.

biura, pojazdy lub ziemia, pod warunkiem że nie są one wykorzystywane do działań wojskowych.

Warto też zaznaczyć, że strony konfliktu powinny przestrzegać zasady proporcjonalności, zgodnie z którą cele wojskowe nie mogą być atakowane, gdy prawdopodobne konsekwencje dla ludności cywilnej i obiektów cywilnych są nadmierne. Na przykład, użycie pocisku w celu zabicia jednego żołnierza w zatłoczonym centrum handlowym byłoby prawdopodobnie zabronione²⁴.

Inne ryzyko, na jakie narażone są przedsiębiorstwa w czasie konfliktu zbrojnego, stanowi sprzeniewierzenie lub grabież aktywów i inwestycji. W świetle międzynarodowego prawa humanitarnego własność prywatna jest chroniona. Majątek i inwestycje firm podlegają zatem ochronie, podobnie jak wszelkie prywatne mieszkania ich personelu. Zajęcie własności przedsiębiorstwa jest możliwe tylko w ograniczonych okolicznościach i pod warunkiem, że po zakończeniu konfliktu zbrojnego zostanie ona zwrócona, a odszkodowanie wypłacone. Poza tym ograniczeniem bezprawne zajęcie majątku przedsiębiorstwa podczas konfliktu zbrojnego stanowi grabież, która jest zbrodnią wojenną²⁵.

Bezpośredni atak nie jest bynajmniej jedynym zagrożeniem dla personelu przedsiębiorstw działających w strefach konfliktu. Osoby te, zarówno pracownicy lokalni, jak i zagraniczni, mogą być narażone na wiele innych poważnych zagrożeń dla ich integralności fizycznej w wyniku konfliktu zbrojnego. W świetle międzynarodowego prawa humanitarnego jako osoby cywilne pracownicy przedsiębiorstw korzystają z ochrony prawnej przed przemocą wobec ich życia, zdrowia oraz dobrostanu fizycznego lub psychicznego. W szczególności zabójstwo, tortury w formie psychicznej lub fizycznej, kary cielesne, gwałty i okaleczenia są surowo zabronione. Ani pracownicy zagraniczni, ani lokalni nie mogą być brani jako zakładnicy przez strony konfliktu zbrojnego²⁶.

Warto też zaznaczyć, że w przypadku naruszenia praw wynikających z międzynarodowego prawa humanitarnego, które kwalifikują się jako zbrodnie międzynarodowe, korporacjom transnarodowym przysługuje możliwość złożenia skargi (informacji) do Międzynarodowego Trybunału Karnego (dalej: MTK). Oczywiście to nie one będą formalnie inicjować postępowanie przed tym sądem międzynarodowym. Mają jednak prawo do zwrócenia w tym zakresie uwagi Prokuratora MTK na potencjalne naruszenie międzynarodowego prawa humanitarnego, które może być kwalifikowane jako zbrodnia podlegająca jurysdykcji MTK. W odróżnieniu od trybunałów *od hoc* w ramach MTK ofiarę zdefiniowano jako osobę fizyczną oraz organizację lub instytucję. Zgodnie z regułą 85 Reguł Procesowych i Dowodo-

24 J. Kolieb, F. Kurnadi, Doing..., *op. cit.*, s. 28.

25 *Ibidem*, s. 27.

26 Art. 3 wspólny dla czterech konwencji genewskich z 1949 r.; art. 34 IV konwencji genewskiej z 1949 r.; art. 75 pkt 2 lit. c I Protokołu dodatkowego; art. 4 pkt 2 lit. c II Protokołu dodatkowego.

wych MTK ofiarami mogą być „organizacje lub instytucje, które doznały bezpośredniego uszczerbku na swojej własności przeznaczonej na cele religijne, edukacyjne, artystyczne, naukowe lub charytatywne, a także na zabytkach, szpitalach oraz innych miejscach i obiektach służących celom humanitarnym”²⁷. Oznacza to, że pojęcie „ofiary”, oprócz osób fizycznych (pokrzywdzonych bezpośrednio i pośrednio)²⁸, obejmuje także osoby prawne (pokrzywdzone bezpośrednio)²⁹. Niezaprzeczalny jest fakt, że w postępowaniu przed MTK w postaci ofiary zdecydowanie częściej występują osoby fizyczne aniżeli prawne. Niemniej jednak w niektórych sprawach, jak chociażby w sprawie Al-Mahdiego, gdzie w fazie postępowania głównego z ośmiu ofiar sześć stanowiły organizacje, należy uznać, że udział osób prawnych jest bardzo istotny³⁰. Na podstawie decyzji MTK nie jest możliwe ustalenie, jakim konkretnym organizacjom lub instytucjom przyznano status ofiary. Nie wydaje się jednak, aby to były korporacje transnarodowe lub innego rodzaju przedsiębiorstwa. Ze względu na ograniczenia przedmiotowe, o których mowa w regule 85 lit. b Reguł Procesowych i Dowodowych MTK, nie każda szkoda poniesiona przez korporację transnarodową kwalifikowałaby ją do uzyskania statusu ofiary przed Trybunałem. Można jednak założyć, że również tego typu przypadki, biorąc m.in. pod uwagę aktywność takich podmiotów w sferze naukowo-badawczej oraz w ramach tzw. społecznej odpowiedzialności biznesu, mogą mieć miejsce³¹. Z całą pewnością dużej części społeczności międzynarodowej zależałoby bardziej na tym, aby korporacje transnarodowe mogły stanąć przed MTK w roli oskarżonego. Co prawda próby takie podjęto przy przyjmowaniu statutu MTK, ostatecznie jednak propozycja zapewnienia Trybunałowi jurysdykcji do sądenia także osób prawnych za przestępstwa wymienione w Statucie nie uzyskała wówczas wystarczającego poparcia³².

27 Reguła 85 lit. b Reguł Procesowych i Dowodowych MTK, <https://www.icc-cpi.int/resource-library/core-legal-texts> (31.03.2023).

28 *Ibidem*, Reguła 85 lit. a: „«Ofiary» oznaczają osoby fizyczne, które poniosły szkodę w wyniku popełnienia przestępstwa podlegającego jurysdykcji Trybunału”.

29 P. Gacka, Status ofiary zbrodni w międzynarodowym prawie karnym, Warszawa 2023, rozprawa doktorska napisana pod opieką naukową prof. dra hab. K. Karskiego i obroniona na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego 29 marca 2023 r. (praca niepublikowana, Repozytorium UW, poz. 4499, <https://depotuw.ceon.pl/handle/item/4499>).

30 The Case of the Prosecutor v. Ahmad Al Faqi Al Mahdi, Second Decision on Victim Participation at Trial ICC-01/12-01/15, Zob.: V. Czepek, E. Karska, The scope and importance of cooperation between UNESCO and the ICC for the protection of cultural property, „Studia Iuridica” 2022, t. 95, s. 74–95.

31 Na temat tzw. społecznej odpowiedzialności biznesu zob. R. Mullerat, International Corporate Social Responsibility: The Role of Corporations in the Economic Order of the 21st Century, *Alphen aan der Rijn-Frederick* 2010, s. 1–9 i 277–285.

32 Standard norymberski przewiduje jednak możliwość stawiania w stan oskarżenia instytucji i osób prawnych. Pokazuje to, iż także w przyszłości możliwe jest tworzenie takich trybunałów, np. o charakterze *ad hoc*; K. Karski, Odpowiedzialność podmiotów zbiorowych na podstawie przepisów międzynarodowego prawa karnego (uwagi de lege lata i de lege ferenda), (w:) J. Menkes

Ponadto, zgodnie z art. 75 Rzymskiego Statutu MTK³³ ofiarom zbrodni międzynarodowych mogą zostać przyznane reparacje. Trybunał może wydać zarządzenie bezpośrednio wobec skazanego, w którym określa odpowiedni sposób naprawienia szkody pokrzywdzonym, lub w stosownych wypadkach zarządzić przekazanie świadczenia odszkodowawczego za pośrednictwem Funduszu Powierniczego, powołanego na mocy decyzji Zgromadzenia Państw-Stron. Jeżeli zatem w trakcie postępowania Trybunał uzna korporacje transnarodowe za ofiary, to również na późniejszym etapie postępowania będą one mogły skorzystać z prawa do reparacji³⁴.

Wnioski

W świetle międzynarodowego prawa humanitarnego korporacje transnarodowe mogą być chronione na zasadach podobnych jak ludność i obiekty cywilne. Będą one jednak korzystały z takiej ochrony pod jednym warunkiem – braku bezpośredniego udziału w działaniach zbrojnych. Korporacje transnarodowe powinny być świadome, że przez czas trwania takiego uczestnictwa personel firmy i jej nieruchomości będą traktowane jako legalne cele wojskowe. Podmioty te, jak wszystkie inne, utracą ochronę, gdy zaangażują się w działanie, które osiąga pewien próg szkody, zaistnieje bezpośredni związek przyczynowy między działaniem a wyrządzoną szkodą, a działanie to jest precyzyjnie zaplanowane, aby bezpośrednio wyrządzić szkodę poprzez wspieranie strony konfliktu albo poprzez działanie na szkodę innej strony.

W świetle przepisów międzynarodowego prawa humanitarnego majątek korporacji transnarodowych, podobnie jak inne obiekty cywilne, powinien być chroniony przed atakiem, grabieżą lub konfiskatą, a pracownicy takich firm, podobnie jako ludność cywilna, powinni być chronieni przed przemocą wobec ich życia lub zdrowia. Ochrona ta powinna być realizowana z poszanowaniem zasad rozróżnienia i proporcjonalności.

W przypadku naruszenia praw korporacji transnarodowych wynikających z międzynarodowego prawa humanitarnego, które kwalifikują się jako zbrodnie międzynarodowe, przedsiębiorstwa te mogą skorzystać z możliwości złożenia skargi (informacji) do MTK. Ponadto w razie wydania przez Trybunał wyroku skazującego danego sprawcę za zbrodnię powodującą uszczerbek dla ofiar mogą one skorzystać z prawa do reparacji.

(red.), Prawo międzynarodowe. Księga pamiątkowa Profesor Renaty Szafarz, Warszawa 2007, s. 227–257.

33 2187 UNTS 3.

34 Osoba prawna, w tym przedsiębiorstwo międzynarodowe, może otrzymać przed międzynarodowym trybunałem karnym również status *amicus curiae*. W tej roli wyobrażamy sobie zasadniczo organizacje pozarządowe, zajmujące się ochroną praw człowieka. Nic nie stoi jednak na przeszkodzie, by status ten był przyznany także korporacji transnarodowej; K. Karski, Osoba prawna prawa wewnętrznego jako podmiot prawa międzynarodowego, Warszawa 2009, s. 262–263.

BIBLIOGRAFIA

- Blažo O., Patakyová M., International Responsibility of Business for Violation of Human Rights – Customers Perspective, „Białostockie Studia Prawnicze” 2019, z. 24, nr 2.
- Czepek J., Zobowiązania pozytywne państwa w sferze praw człowieka pierwszej generacji na tle Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, Olsztyn 2014.
- Czepek V., Karska E., The scope and importance of cooperation between UNESCO and the ICC for the protection of cultural property, „Studia Iuridica” 2022, t. 95.
- Fenrick W.J., ICRC interpretive guidance on direct participation in hostilities, „Yearbook of International Humanitarian Law” 2009, vol. 12.
- Gacka P., Status ofiary zbrodni w międzynarodowym prawie karnym, Warszawa 2023, rozprawa doktorska napisana pod opieką naukową prof. dra hab. K. Karskiego i obroniona na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego 29 marca 2023 r. (praca niepublikowana, Repozytorium UW, poz. 4499, <https://depotuw.ceon.pl/handle/item/4499>).
- Голомб В., Оглобліна В., Підприємницька діяльність в Україні під час війни: особливості та проблеми, „Інфраструктура Ринку” 2023, Випуск 72.
- Karska E., Gaps in International Human Rights and Humanitarian Law in Relation to Accountability Involving Private Military and Security Companies, „Polish Review of International and European Law” 2013, vol. 2, nr 2, s. 61–79.
- Karska E., Prawa człowieka wobec biznesu i korporacji transnarodowych – wzajemne relacje a nowe tendencje w świetle prawa międzynarodowego, (w:) A. Kozłowski (red.), Rządy prawa jako wartość uniwersalna. Księga jubileuszowa Profesora Krzysztofa Wójtowicza, Wrocław 2022.
- Karska E., Prywatne przedsiębiorstwa wojskowe i ochrony, (w:) B. Hołyst, R. Hauser (red.), Wielka encyklopedia prawa, t. IV: J. Symonides, D. Pyć (red.), Międzynarodowe prawo publiczne, Warszawa 2014.
- Karska E., Karski K., Introduction: The Use of Private Military and Security Companies by the United Nations, „International Community Law Review” 2014, vol. 16, nr 4, s. 399–404.
- Karski K., Korporacje transnarodowe, (w:) B. Hołyst, R. Hauser (red.), Wielka encyklopedia prawa, t. IV: J. Symonides, D. Pyć (red.), Międzynarodowe prawo publiczne, Warszawa 2014.
- Karski K., Odpowiedzialność podmiotów zbiorowych na podstawie przepisów międzynarodowego prawa karnego (uwagi de lege lata i de lege ferenda), (w:) J. Menkes (red.), Prawo międzynarodowe. Księga pamiątkowa Profesor Renaty Szafarz, Warszawa 2007.
- Karski K., Osoba prawna prawa wewnętrznego jako podmiot prawa międzynarodowego, Warszawa 2009.
- Karski K., Ziemblicki B., Commercial Companies as Applicants before the European Court of Human Rights, „International Community Law Review” 2021, vol. 23, nr 5.
- Kolieb J., Kurnadi F., Doing Responsible Business in Armed Conflicts: Risks, Rights and Responsibilities (June 15, 2020), Australian Red Cross and RMIT University, <https://www.redcross.org.au/globalassets/cms-assets/documents/ihl--no-ihl/doing-responsible-business-in-armed-conflict-final-publication-web.pdf>.

- E. Kuźelewska, A. Piekutowska, *Economic Refugees: An Analysis of the Phenomenon in the Context of the EU Migration Crisis*, (w:) E. Kuźelewska, A. Weatherburn, D. Kloza (red.), *Irregular Migration as a Challenge for Democracy*, Intersentia 2018.
- Mężykowska A., *Prawa i odpowiedzialność korporacji transnarodowych w świetle międzynarodowego prawa praw człowieka*, (w:) J. Menkes, T. Gardocka (red.), *Korporacje transnarodowe: Jeden temat, różne spojrzenia*, Warszawa 2010.
- Mignot-Mahdavi R., *Rethinking direct participation in hostilities and continuous combat function in light of targeting members of terrorist non-State armed groups*, „*International Review of the Red Cross*” 2023, nr 923.
- Mullerat R., *International Corporate Social Responsibility: The Role of Corporations in the Economic Order of the 21st Century*, Alphen aan der Rijn-Frederick 2010.
- Orzeszyna K., Skwarzyński M., Tabaszewski R., *International Human Rights Law*, Warszawa 2023.
- Tignino M., *Corporate human rights due diligence and liability in armed conflicts: The role of the ILC Draft Principles on the protection of the environment and the Draft Treaty on business and human rights: Questions of International Law* (July 31, 2021), <https://ssrn.com/abstract=4083780>.